

Antropologie – Bijlagenboekje

Inhoud

Bijlage 1: Oefentoets Filosofische Antropologie	2
Bijlage 2: Filosofische Vaardigheden (Herhaling Periode 1)	6
Bijlage 3: Begrippenlijst Filosofische Antropologie.....	9
Bijlage 4 Voor wie meer wil weten	15
Bijlage 5: Studietechniek en Toetsvoorbereiding Filosofie	16
Bijlage 6: Praktische Opdracht – De Filosofische Rechtbank	18

Bijlage 1: Oefentoets Filosofische Antropologie

Tijdsduur: 120 minuten **Totaal:** 41 punten **Hulpmiddelen:** Woordenboek NL

Instructie

Deze toets bestaat uit twee casussen op basis van authentieke bronnen.

- **Casus 1:** Mensbeelden (Aristoteles, Rousseau, Evolutie, Pessimisme).
- **Casus 2:** Vraagstukken (Vrije Wil, Identiteit, Bewustzijn).

Let op: Onderbouw je antwoorden steeds met argumenten en gebruik de begrippen uit de lesstof.

CASUS 1: DE VLUCHT UIT DE BESCHAVING

Bron: Brief van **Chris**

McCandless aan Ronald Franz (april 1992). McCandless, net afgestudeerd, doneerde al zijn spaargeld aan een goed doel, verbrak het contact met zijn familie en trok de wildernis van Alaska in, waar hij uiteindelijk stierf.

"Ik zou je willen adviseren om je leven drastisch te veranderen en de dingen te gaan doen die je altijd

al wilde doen, maar waar je nooit de moed voor had. (...) Zo veel mensen leven in ongelukkige omstandigheden en nemen toch niet het initiatief om hun situatie te veranderen, omdat ze geconditioneerd zijn voor een leven van veiligheid, conformisme en conservatisme. Dat lijkt misschien gemoedsrust te geven, maar in werkelijkheid is niets schadelijker voor de avontuurlijke geest in de mens dan een zekere toekomst. De kern van de menselijke geest is de passie voor avontuur.

De vreugde van het leven komt voort uit onze ontmoetingen met nieuwe ervaringen, en daarom is er geen groter geluk dan een eindeloos veranderende horizon, waarbij elke dag een nieuwe en andere zon heeft. (...) Je hebt mij niet nodig of iemand anders om dit soort licht in je leven te brengen. Het wacht gewoon op je. Je moet er alleen naar reiken.

Ik hoop dat de volgende keer dat ik je zie, je een heel nieuw mens zult zijn, met een enorme hoeveelheid nieuwe ervaringen en avonturen achter de rug. Aarzel niet en zoek geen excuses. Ga gewoon en doe het. Je zult er heel, heel blij mee zijn dat je het gedaan hebt."

Vragen bij Casus 1 (Totaal 22 punten)

Vraag 1 (Rousseau - 4 punten) McCandless schrijft dat mensen ongelukkig zijn door "veiligheid en conformisme".

- a) Leg uit hoe deze visie overeenkomt met Rousseau's kritiek op de burgerlijke samenleving. Gebruik in je antwoord de termen natuurlijke staat en vervreemding. (2p)
- b) McCandless waarschuwt tegen het leven naar de verwachtingen van anderen ("geconditioneerd zijn"). Leg uit dat dit een waarschuwing is tegen amour propre. Wat is het verschil met amour de soi? (2p)

Vraag 2 (Aristoteles - 5 punten) Chris McCandless stierf alleen in een bus in Alaska. In zijn laatste dagen krabbelde hij in een boek: *"Happiness only real when shared"* (Geluk is alleen echt als je het deelt).

- a) Leg uit waarom deze laatste realisatie perfect aansluit bij het mensbeeld van Aristoteles. Gebruik het begrip zoon politikon. (2p)
- b) Aristoteles stelt dat alles een doel (telos) heeft. Zou hij het leven van McCandless – die zijn talenten gebruikte om te overleven in de wildernis, maar zich afkeerde van de stad – als geslaagd (eudaimonia) beschouwen? Beargumenteer je antwoord vanuit de aristotelische ethiek. (3p)

Vraag 3 (Pessimisme - 3 punten) McCandless zoekt naar "nieuwe ervaringen" en een "eindeloos veranderende horizon" om gelukkig te worden.

- Wat zou Arthur Schopenhauer zeggen over deze zoektocht? Leg uit, aan de hand van zijn concept van de Wil en de slingerbeweging van het lijden, waarom McCandless volgens hem in de wildernis nooit blijvend geluk zal vinden.

Vraag 4 (Logica - 4 punten) McCandless redeneert in de tekst als volgt: *"Niets is schadelijker voor de geest dan een zekere toekomst. De moderne maatschappij biedt ons een zekere toekomst. Dus de moderne maatschappij is schadelijk voor de geest."*

- a) Zet deze redenering in een syllogisme (Premisse 1, Premisse 2, Conclusie). (2p)
- b) Beoordeel de geldigheid van de redenering. (1p)
- c) Een criticus zou zeggen: "Een zekere toekomst is niet schadelijk, maar noodzakelijk voor ontplooiing." Val je hiermee de geldigheid of de deugdelijkheid van het argument aan? (1p)

Vraag 5 (Evolutionaire Psychologie - 6 punten) Een evolutionair psycholoog leest de brief en schudt zijn hoofd.

- a) Leg uit waarom het gedrag van McCandless (vrijwillig de groep verlaten en gevaar opzoeken) vanuit het perspectief van natuurlijke selectie paradoxaal lijkt. (2p)
- b) McCandless lijkt een sterke drang naar vrijheid te hebben. Leg uit hoe de evolutionaire psychologie dit verlangen zou kunnen verklaren als een adaptieve strategie uit onze oertijd (waarom was 'nieuwe horizons ontdekken' nuttig voor jagers-verzamelaars?). (2p)
- c) Leg uit hoe er in deze situatie sprake kan zijn van een mismatch: waarom is dit oer-instinct in de context van het moderne Alaska (zonder stam) dodelijk? (2p)

CASUS 2: DE SLAAPWANDELENDE MOORDENAAR

Bron: *R. v. Parks*, 1992 (Supreme Court of Canada).

In de vroege ochtend van 24 mei 1987 reed de 23-jarige Kenneth Parks 23 kilometer naar het huis van zijn schoonouders. Hij had een goede band met hen. Hij haalde een bandenlichter uit zijn kofferbak, ging het huis binnen, doodde zijn schoonmoeder en verwondde zijn schoonvader ernstig.

Direct daarna reed hij naar het politiebureau.

Bebloed en verward zei hij tegen de agenten: *"Ik denk dat ik twee mensen heb vermoord... mijn handen."* Hij leek niet te beseffen dat hij zware snijwonden aan zijn eigen handen had.

Tijdens de rechtszaak voerden vijf medische experts aan dat Parks ten tijde van de daad slaapwandelde (somniaambulisme). EEG-scans toonden aan dat zijn brein in een toestand verkeerde waarin complexe motorische handelingen (zoals autorijden) mogelijk zijn, maar waarin geen sprake is van bewustzijn of controle. De jury sprak hem vrij van moord.

Vragen bij Casus 2 (Totaal 19 punten)

Vraag 6 (Identiteit - 5 punten) Stel dat Kenneth Parks na zijn vrijspraak zegt: "Ik was het niet. Het was mijn lichaam, maar *ik* was er niet."

- a) Zou John Locke het met Kenneth eens zijn? Leg uit waarom wel/niet aan de hand van zijn criterium voor Persoonlijke Identiteit. (3p)

- b) Een aanhanger van de lichamelijke continuïteitstheorie is het oneens met de vrijspraak. Wat zou zijn belangrijkste tegenargument zijn richting Locke? (2p)

Vraag 7 (Vrije Wil & Determinisme - 6 punten) Deze rechtszaak is een perfect voorbeeld van het debat over vrije wil.

- a) Leg uit waarom een Libertariër (iemand die gelooft in absolute vrije wil) moeite heeft om de acties van de slaapwandelande Parks te verklaren als een 'vrije keuze'. Gebruik de term onveroorzaakte oorzaak. (2p)
- b) Een Determinist (zoals Spinoza) zou zeggen: "Of Parks nu sliep of wakker was, hij was sowieso niet vrij." Leg uit waarom het onderscheid tussen 'slaapwandelen' en 'wakker handelen' voor een harde determinist eigenlijk niet uitmaakt voor het bestaan van vrije wil. (2p)
- c) De rechter oordeelde dat Parks handelde in een staat van 'automatisme' en dus niet schuldig was. Welke positie in het vrije-wildebat (Libertarisme, Determinisme of Compatibilisme) komt het dichtst bij deze juridische uitspraak? Leg uit. (2p)

Vraag 8 (Bewustzijn - 4 punten) Experts stelden dat Parks "geen bewustzijn" had tijdens de rit en de aanval. Toch stuurde hij de auto en opende hij deuren.

- a) Hoe zou Daniel Dennett (Fame in the Brain / Cartesiaans Theater) verklaren dat Parks complexe handelingen kon verrichten zonder 'bewust' te zijn? (2p)
- b) Thomas Nagel (*What is it like to be a bat?*) zou zeggen dat er bij de slaapwandelande Parks iets essentieels ontbrak. Wat ontbrak er volgens Nagel? Gebruik de term subjectieve ervaring (qualia). (2p)

Vraag 9 (Existentialisme - 4 punten) Stel je voor dat Kenneth Parks na zijn vrijspraak in een existentiële crisis belandt. Hij voelt zich schuldig, ook al zegt de rechter dat hij onschuldig is.

- Leg uit wat Jean-Paul Sartre zou zeggen over Parks' verantwoordelijkheid.
  - Betrek in je antwoord de stelling "*Existentie gaat vooraf aan essentie*".
  - Leg uit waarom Parks zich volgens het existentialisme niet zomaar kan verschuilen achter "mijn brein deed het". (4p)

Bijlage 2: Filosofische Vaardigheden (Herhaling Periode 1)

In de vorige periode, *De anatomie van het denken*, heb je je gereedschapskist gevuld met instrumenten om scherp te denken. In deze module *Filosofische Antropologie* gaan we die gereedschappen intensief gebruiken.

Hieronder vind je een overzicht van de belangrijkste vaardigheden die je moet beheersen voor de verwerkingsopdrachten, de rechtbank en de toets.

---

1. Logica: De bouwtekening van een argument

Filosofie gaat niet om *wat* je vindt, maar om *hoe* je het onderbouwt. We gebruiken de standaardvorm van een syllogisme om te controleren of een redenering klopt.

De Standaardvorm

Elk argument kun je ontleden in:

- **Premisse 1 (P1):** De eerste aanname of algemene regel ("Als P, dan Q").
- **Premisse 2 (P2):** De tweede aanname of waarneming.
- **Conclusie (C):** Dat wat noodzakelijk volgt uit P1 en P2.

Geldigheid vs. Deugdelijkheid

Dit is het belangrijkste onderscheid in de logica 1:

- **Geldig (Valid):** De *vorm* klopt. Als de premissen waar zijn, *moet* de conclusie waar zijn.
- **Deugdelijk (Sound):** Het argument is geldig **ÉN** de premissen zijn in de echte wereld waar.

Voorbeeld:

P1: Alle mensen kunnen vliegen. (Onwaar)

P2: Ik ben een mens. (Waar)

C: Dus ik kan vliegen.

Oordeel: Dit argument is Geldig (de logica klopt), maar Niet Deugdelijk (P1 is onzin).

De 4 Redeneervormen

Je moet deze vier vormen kunnen herkennen²:

Redeneervorm 1 Modus ponens Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: P Conclusie: Q	Redeneervorm 3 Bevestiging van de consequent Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: Q Conclusie: P
Redeneervorm 2 Modus tollens Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: $\neg Q$ Conclusie: $\neg P$	Redeneervorm 4 Ontkenning van de antecedent Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: $\neg P$ Conclusie: $\neg Q$

Overzicht van de vier redeneervormen. Let op hoe de volgorde van de elementen gespiegeld zijn, wat leidt tot ofwel geldigheid (links) ofwel ongeldigheid (rechts) van de redenering.

2. Begripsanalyse: Definiëren

Filosofen moeten precies zijn. "Vrijheid" of "Mens" definiëren we met behulp van voorwaarden³.

- **Noodzakelijke voorwaarde:** iets wat absoluut aanwezig *moet* zijn. Zonder dit is het begrip niet van toepassing.
  - *Voorbeeld:* Zuurstof is een noodzakelijke voorwaarde voor vuur (zonder zuurstof geen vuur).
- **Voldoende voorwaarde:** iets wat op zichzelf *genoeg* is om het begrip toe te passen.
  - *Voorbeeld:* Het hebben van een rijbewijs is géén voldoende voorwaarde om goed te kunnen autorijden. Het halen van een 10 is een voldoende voorwaarde om te slagen voor de toets.

Stappenplan Definiëren:

1. Zoek naar kenmerken die *altijd* aanwezig moeten zijn (Noodzakelijk).
2. Zoek naar de combinatie die *genoeg* is om het uniek te maken (Voldoende).
3. Test je definitie met een **tegenvoorbeeld** (Socratische methode).

3. Taal & Beeldspraak

Veel filosofische theorieën (zoals die van Plato of Freud) leunen op beelden.

Conceptuele Metaforen

We begrijpen abstracte dingen (zoals 'de ziel' of 'het brein') door ze te vergelijken met concrete dingen 4.

- **Brondomein:** Het concrete beeld (bijv. een stoommachine).
- **Doeldomein:** Het abstracte begrip (bijv. drift/emotie).
- *Analyse:* Vraag je altijd af: waar houdt de vergelijking op? (Een brein is *als* een computer, maar heeft geen 'uit'-knop).

Analogie-redenering

Je vergelijkt twee zaken om iets te bewijzen 5.

- *Structuur:* A heeft eigenschap X. B lijkt op A. Dus B heeft waarschijnlijk ook eigenschap X.
- *Kritiek:* Zoek naar de **disanalogie**. Wat is het cruciale verschil tussen A en B waardoor de vergelijking mank gaat? (Bijv: Een horloge heeft een maker, het heelal lijkt op een horloge, dus het heelal heeft een maker. *Disanalogie:* Het heelal plant zich niet voort en is niet van metaal).

---

4. De Socratische Houding

Tot slot, de basis van alles 6:

- **Aporia:** Durf toe te geven dat je het niet weet. Verwarring is het begin van inzicht.
- **Vragen naar de essentie:** Neem geen genoegen met voorbeelden ("Wat is moed?" "Nou, een soldaat is moedig"). Vraag door naar de definitie ("Wat maakt die soldaat moedig?").
- **Impliciete aannames:** Luister naar wat er *niet* gezegd wordt, maar wel verondersteld wordt. (Iemand zegt: "Dat is onnatuurlijk gedrag." Aanname: "Natuurlijk gedrag is altijd goed." -> Klopt dat wel?).

Bijlage 3: Begrippenlijst Filosofische Antropologie

Deel I: Mensbeelden

Hoofdstuk 1: De Klassieke Griekse Visie

- **Dualisme (Plato):** De opvatting dat de werkelijkheid (en de mens) uit twee fundamenteel verschillende substanties bestaat: het stoffelijke (lichaam/zintuiglijke wereld) en het onstoffelijke (ziel/Ideeënwereld).
- **Eudaimonia:** Het hoogste doel van de mens volgens Aristoteles. Vaak vertaald als 'geluk', maar beter te begrijpen als 'lukken', 'bloeien' of 'het geslaagde leven' door het realiseren van je menselijke potentie.
- **Ideeënwereld:** De hogere, onzichtbare werkelijkheid bij Plato waar de perfecte, eeuwige vormen (Ideeën) bestaan. Onze zintuiglijke wereld is slechts een schaduw hiervan.
- **Logos (in de ziel):** Het redelijke deel van de ziel (de wagenmenner). Het streeft naar waarheid en bestuurt de andere delen.
- **Epithymia:** Het begerende deel van de ziel (het zwarte paard). Het streeft naar lichamelijk genot en bevrediging.
- **Thymos:** Het moedige deel van de ziel (het witte paard). Het streeft naar eer, erkenning en het goede.
- **Teleologie:** Doelgerichtheid. De leer dat alles in de natuur een innerlijk doel (*telos*) heeft. Een eikel heeft als doel een eik te worden; de mens heeft als doel zijn rede te gebruiken.
- **Wagenmenner-metafoor:** Plato's beeldspraak voor de ziel, waarbij de rede (menner) probeert twee paarden (moed en begeerte) in bedwang te houden en naar het goede te sturen.
- **Zoon Politikon:** 'Politiek dier' of gemeenschapswezen. Aristoteles' definitie van de mens: wij kunnen alleen volledig mens zijn en ons doel bereiken in een gemeenschap (de polis).

Hoofdstuk 2: Het Monotheïstische Mensbeeld

- **Fitra (Islam):** De natuurlijke, zuivere aanleg waarmee ieder mens geboren wordt om het goede te doen en God te kennen.
- **Ghaflah (Islam):** Vergeetachtigheid. De mens is niet slecht, maar vergeet zijn oorspronkelijke taak en natuur, en moet daaraan herinnerd worden.

- **Imago Dei:** 'Naar Gods beeld'. Het idee dat de mens een unieke waardigheid heeft omdat hij als enige schepsel op God lijkt (in rede, vrije wil of liefde).
- **Khalifa (Islam):** Rentmeester of plaatsvervanger. De mens is door God aangesteld om de aarde te beheren en te verzorgen.
- **Tikkun Olam (Jodendom):** 'Herstel van de wereld'. De opdracht aan de mens om partner van God te zijn in het voltooien en verbeteren van de schepping.
- **Yetzer HaRa & Yetzer HaTov (Jodendom):** De twee driften in de mens. De 'kwade' drift (gericht op eigenbelang/overleving) en de 'goede' drift (gericht op andermans belang/God).
- **Zondeval:** Het christelijke concept dat de menselijke natuur fundamenteel beschadigd ('gebroken') is door de eerste ongehoorzaamheid van de mens, waardoor de mens geneigd is tot het kwade en genade nodig heeft.

Hoofdstuk 3: Het Verlichte Mensbeeld

- **Autonomie:** (Letterlijk: zelf-wetgeving). Volgens Kant het vermogen van de mens om zichzelf de morele wet op te leggen door middel van de rede, in plaats van blindelings instincten of externe autoriteiten te volgen.
- **Cogito, ergo sum:** "Ik denk, dus ik ben." De stelling van Descartes waarmee hij, na radicale twijfel, een zeker fundament voor kennis vond in het eigen bewustzijn.
- **Mechanisch wereldbeeld:** De visie (o.a. Descartes) dat de materiële wereld (inclusief het menselijk lichaam en dieren) functioneert als een machine volgens vaste natuurwetten.
- **Res Cogitans:** Het denkende ding (de geest/ziel). Volgens Descartes onstoffelijk en vrij.
- **Res Extensa:** Het uitgebreide ding (de materie/het lichaam). Volgens Descartes stoffelijk en mechanisch bepaald.
- **Sapere Aude:** "Durf te denken." Het motto van de Verlichting volgens Kant; de oproep om je eigen verstand te gebruiken en uit je onmondigheid te treden.

Hoofdstuk 4: Het Romantische Mensbeeld

- **Amour de soi:** Gezonde zelfliefde (volgens Rousseau). De natuurlijke drang tot zelfbehoud, zonder vergelijking met anderen.
- **Amour propre:** Eigenliefde of ijdelheid (volgens Rousseau). Een kunstmatige, sociale vorm van liefde die afhankelijk is van de mening van anderen en leidt tot jaloezie en ongeluk.

- **Authenticiteit:** Het ideaal om trouw te blijven aan je eigen, unieke innerlijke kern en gevoelens, in plaats van te voldoen aan sociale verwachtingen.
- **Natuurlijke staat:** De hypothetische toestand van de mens vóór het ontstaan van de beschaving. Volgens Rousseau was de mens hier goed, vrij en gelukkig ('Nobele Wilde').
- **Vervreemding:** Het proces waarbij de mens (door cultuur en beschaving) het contact verliest met zijn ware natuur en zichzelf.

Hoofdstuk 5: Het Pessimistische Mensbeeld

- **Es (Id):** Het onbewuste deel van de psyche (Freud) waar de oerdriften (seks en agressie) huizen. Het werkt volgens het lustprincipe (wil nu bevrediging).
- **Ich (Ego):** Het bewuste deel van de psyche dat bemiddelt tussen het Es, het Über-Ich en de realiteit.
- **Slinger van het lijden:** Schopenhauers metafoor voor het leven: we slingeren heen en weer tussen pijn (als we iets willen maar niet hebben) en verveling (als we het hebben en erop uitgekeken raken).
- **Über-Ich (Superego):** Het geweten. De geïnternaliseerde regels en normen van de samenleving en opvoeding die het Es onderdrukken.
- **Verdringing:** Het psychische mechanisme waarbij onacceptabele driften of herinneringen vanuit het bewustzijn naar het onbewuste worden geduwd, waar ze spanningen veroorzaken.
- **Wil (Schopenhauer):** Een blinde, redeloze en onverzadigbare oerdrift die de kern vormt van alles wat leeft en de motor is achter al ons handelen.

Hoofdstuk 6: Existentialisme

- **De Ander:** De medemens die naar mij kijkt. De blik van de ander (*le regard*) kan mij tot een object maken en mijn vrijheid bedreigen ("De hel, dat zijn de anderen").
- **Essentie:** Wat iets is; het ontwerp, doel of de natuur van een ding (zoals het doel van een briefopener om te snijden).
- **Existentie:** Het feit *dat* iets bestaat.
- **Existentie gaat vooraf aan essentie:** De kernstelling van Sartre. De mens bestaat eerst (wordt in de wereld geworpen) en bepaalt pas daarna door zijn keuzes wie of wat hij is. Er is geen vooraf bepaald plan.

- **Facticiteit:** De feitelijke omstandigheden van je leven die je niet kunt kiezen (je geboorteplaats, lichaam, verleden). Je bent echter wel vrij in hoe je hiermee omgaat.
- **Te kwader trouw (Mauvaise foi):** Zelfbedrog. Doen alsof je geen keuze hebt en slechts een 'ding' bent dat bepaald wordt door omstandigheden, om zo te vluchten voor de verantwoordelijkheid van je vrijheid.
- **Veroordeeld tot vrijheid:** De mens heeft zichzelf niet geschapen (veroordeeld), maar is in elk moment verantwoordelijk voor zijn keuzes (vrij). We hebben geen excuus.

Hoofdstuk 7: Het Evolutionaire Mensbeeld

- **Adaptieve strategie:** Een eigenschap of gedrag dat de kans op overleving en voortplanting in een specifieke omgeving vergroot.
- **Evolutionaire psychologie:** De wetenschap die menselijk gedrag, emoties en denkwijzen probeert te verklaren als resultaat van evolutionaire aanpassing in ons verleden.
- **Mismatch-hypothese:** Het idee dat onze genen en instincten zijn aangepast aan de oertijd (savanne), maar niet aan onze moderne omgeving, wat leidt tot problemen (bijv. obesitas door suikerdrang).
- **Natuurlijke selectie:** Het mechanisme van evolutie (Darwin). Individuen met gunstige eigenschappen overleven vaker en geven deze door, waardoor soorten veranderen zonder vooropgezet plan.
- **Reductionisme:** Het verklaren van complexe fenomenen (zoals liefde of bewustzijn) door ze volledig terug te brengen tot hun simpelste onderdelen (zoals genen of atomen).

Deel II: Filosofische Vraagstukken

Vraagstukken 1: Bewustzijn

- **Cartesiaans Theater:** De (volgens Dennett foute) intuïtie dat er een centrale plek in ons brein is waar "ik" zit en naar de wereld kijkt alsof het een film is.
- **Fame in the brain:** Dennetts theorie dat bewustzijn ontstaat doordat bepaalde informatie in het brein de competitie wint en tijdelijk 'beroemd' wordt (toegang krijgt tot spraak en handelen).
- **Filosofische Zombie:** Een hypothetisch wezen dat zich exact gedraagt als een mens, maar geen innerlijke beleving (bewustzijn) heeft. Gebruikt om aan te tonen dat bewustzijn meer is dan gedrag.

- **Hard Problem of Consciousness:** Het probleem (Chalmers) hoe en waarom fysieke processen in de hersenen leiden tot een subjectieve ervaring (het 'voelen').
- **Qualia:** De subjectieve, kwalitatieve eigenschappen van ervaringen (bijv. de 'roodheid' van rood of de pijn van hoofdpijn).
- **Subjectieve ervaring:** De ervaring vanuit het 'eerste-persoons-perspectief'. Hoe het *voelt* om iets te zijn (Nagel: "What is it like to be a bat?").

Vraagstukken 2: Identiteit

- **Anatta (Boeddhisme):** Niet-zelf. De leer dat er geen vaste, onveranderlijke kern of ziel in de mens is, maar slechts een stroom van veranderlijke processen.
- **Herinneringstheorie (Locke):** De theorie dat persoonlijke identiteit wordt bepaald door de continuïteit van het bewustzijn, oftewel het geheugen. Je bent dezelfde persoon zolang je je het verleden herinnert.
- **Psychologische continuïteit (Parfit):** Identiteit is geen kwestie van 'alles of niets', maar van overlappende ketens van herinneringen, karaktereigenschappen en plannen.
- **Schip van Theseus:** Gedachte-experiment over de vraag of een object (of mens) hetzelfde blijft als alle onderdelen in de loop der tijd vervangen worden.

Vraagstukken 3: Vrije Wil

- **Compatibilisme:** De opvatting dat vrije wil en determinisme wél samen kunnen gaan. Vrijheid wordt hierbij gedefinieerd als 'doen wat je wilt zonder dwang', ook al ligt je wil vast.
- **Determinisme:** De opvatting dat elke gebeurtenis (ook elke menselijke keuze) volledig wordt bepaald door eerdere oorzaken en natuurwetten. Er is geen 'open' toekomst.
- **Libertarisme:** De opvatting dat de mens een vrije wil heeft en dat onze keuzes *niet* volledig vastliggen door eerdere oorzaken. De mens is een 'onveroorzaakte oorzaak'.
- **Onveroorzaakte oorzaak:** Het vermogen om een nieuwe keten van gebeurtenissen te starten zonder dat dit een noodzakelijk gevolg is van het verleden.

Vaardigheden (Periode 1 herhaling)

- **Geldigheid:** Een eigenschap van een redenering: als de premissen waar zijn, *moet* de conclusie waar zijn (de vorm klopt).
- **Deugdelijkheid:** Een redenering is geldig én de premissen zijn daadwerkelijk waar.
- **Modus Ponens:** Geldige vorm: Als P dan Q. P is het geval. Dus Q.
- **Modus Tollens:** Geldige vorm: Als P dan Q. Q is niet het geval. Dus P is niet het geval.
- **Socratische methode:** Een manier van onderzoek door vragen te stellen, definities te toetsen en aannames bloot te leggen, vaak leidend tot aporia (verwarring/inzicht in niet-weten).

Bijlage 4 Voor wie meer wil weten

Filosofie stopt niet bij dit boekje. Wil je een onderwerp beter begrijpen voor je rechtbank, of vind je het gewoon interessant? Gebruik deze gids om betrouwbare verdieping te vinden.

1. Aanbevolen Kanalen & Bronnen

YouTube (Visueel & Uitleg)

- **The School of Life:** (Engels) Zeer toegankelijke, mooi geanimeerde video's over filosofen en psychologische thema's (vooral sterk bij Romantiek en Pessimisme).
- **CrashCourse Philosophy:** (Engels) Snel, humoristisch en compleet overzicht van vrijwel alle filosofische stromingen.
- **Humanistisch Verbond / Durf te Denken:** (Nederlands) Goede interviews en animaties over denkers als Kant en Spinoza.
- **Philosophy Tube:** (Engels) Diepgravende video-essays over actuele filosofische thema's.
- **Kurzgesagt – In a Nutshell:** (Engels) Briljante animaties over wetenschappelijke filosofie (bewustzijn, evolutie, het zelf).

Podcasts

- **Filosofie de Podcast:** (Nederlands) Toegankelijke gesprekken over grote thema's.
- **Philosophize This!:** (Engels) Misschien wel de beste filosofie-podcast ter wereld; legt alles chronologisch en helder uit.

Websites

- **Humanistische Canon:** Beknopte, Nederlandse uitleg van alle grote humanistische denkers.
- **Stanford Encyclopedia of Philosophy:** (Engels) Voor de die-hards. Dit is de academische standaard. Zeer pittig, maar zeer compleet.

2. Kijktips (Films & Series)

Filosofie zit overal in popcultuur. Deze films en series passen perfect bij de thema's van dit blok:

- **The Matrix:** (H3/H8) Over de twijfel aan de werkelijkheid (Descartes) en het brein in een vat.
- **Gattaca:** (H7/H10) Over genetische determinatie versus de vrije wil om je lot te bepalen.
- **Her:** (H8/H9) Kan een AI bewustzijn hebben en kun je er een relatie mee hebben?
- **Eternal Sunshine of the Spotless Mind:** (H9) Maakt je geheugen wie je bent? (Locke).
- **Into the Wild:** (H4) De ultieme romantische vlucht uit de beschaving (Rousseau).
- **Westworld (Serie):** (H8/H10) Over het ontstaan van bewustzijn en vrije wil bij robots.

Bijlage 5: Studietechniek en Toetsvoorbereiding Filosofie

Bij het vak filosofie is het niet genoeg om de stof alleen te *kennen* (reproductie); je moet de stof kunnen *toepassen* op nieuwe situaties (inzicht). Deze bijlage helpt je om je effectief voor te bereiden op de grote toets.

1. Toetsinformatie

- **Stof:** Het volledige boekje *Filosofische Antropologie*; inclusief alle leesteksten, kaders en begrippen en de bijlage met herhaalstof *Filosofische vaardigheden*.
- **Duur:** 100 minuten.
- **Vorm:** De toets bestaat uit **open vragen** aan de hand van één of meerdere casusteksten (nieuwe bronnen).
- **Let op:** Er is **geén** essay-onderdeel. Je hebt de volledige 100 minuten nodig voor het beantwoorden van inhoudelijke vragen.

---

2. Hoe leer je voor Filosofie? (Studietechnieken)

Valkuil: Veel leerlingen lezen de tekst en denken "ik snap het wel". Op de toets blij je het dan toch niet helder te kunnen verwoorden. Gebruik daarom **actieve** leermethoden.

A. Gespreid Leren (De Vergeetcurve) Je vergeet 70% van nieuwe informatie binnen 24 uur als je het niet herhaalt.

- *Niet doen:* De avond van tevoren 4 uur achter elkaar stampen.
- *Wel doen:* 4 keer 1 uur leren, verspreid over twee weken.

B. Actieve Leermethoden

1. **De "Alien"-methode (Feynman-techniek):** Probeer een lastig concept (bijv. *Sartres existentialisme* of *Spinoza's determinisme*) hardop uit te leggen alsof je tegen een alien praat die niets van mensen weet. Als je vastloopt of dure woorden moet gebruiken, begrijp je de kern nog niet goed genoeg.
2. **Flashcards (Begrippen & Filosofen):**
  - Voorkant: Begrip (bijv. *Dualisme*).
  - Achterkant: Definitie + De filosoof die erbij hoort + Een eigen voorbeeld.
3. **Mindmaps (Verbanden leggen):** Filosofie draait om verbanden. Zet een thema centraal (bijv. *Vrije Wil*) en verbind de filosofen daaraan.
  - *Voorbeeld:* Trek een pijl van Sartre naar Spinoza en schrijf op de pijl: "ONEENS, want..."
4. **Argumentatie oefenen:** Leer niet alleen *wat* iemand vindt, maar *waarom*. Oefen met het maken van syllogismen (P1, P2, Conclusie) van de theorieën uit het boekje.

3. Toetstechnieken: Tijdens de zitting

Een toets van 100 minuten vraagt om concentratie en strategie.

Algemene Strategie

- **Scan de toets:** Kijk hoeveel punten elke vraag waard is. Een vraag van 4 punten vereist een uitgebreider antwoord (vaak met meerdere argumenten of stappen) dan een vraag van 1 punt.
- **Markeer kernwoorden:** Onderstreep in de vraag altijd de **actiewoorden** (leg uit, vergelijk, pas toe) en de **begrippen** (vanuit het dualisme, volgens Kant).

Het "3-Stappen-Antwoord" Bij toepassingsvragen ("Wat zou filosoof X van deze casus vinden?") bouw je je antwoord zo op:

1. **Definitie:** Laat zien dat je de theorie kent.
  - *"Volgens Kant betekent autonomie dat je jezelf de morele wet oplegt..."*
2. **Toepassing:** Koppel de theorie aan de tekst in de toets.
  - *"In de casus zien we echter dat persoon A alleen handelt omdat hij bang is voor straf..."*
3. **Conclusie:** Geef expliciet antwoord op de vraag.
  - *"Dus zou Kant zeggen dat persoon A niet autonoom handelt."*

Veelgemaakte fouten

- **Mening zonder theorie:** "Ik vind dat hij gelijk heeft" levert 0 punten op. "Ik vind dat hij gelijk heeft, want volgens Aristoteles..." levert punten op.
- **Vage taal:** Vermijd woorden als "dingen", "spullen", "op zich" of "een soort van". Wees precies in je formulering.
- **De vraag niet beantwoorden:** Schrijf niet alles op wat je weet over een filosoof, maar gebruik de theorie puur om het specifieke probleem in de vraag op te lossen.

---

4. Check je antwoord

Ben je klaar met een vraag? Check deze punten voor je verder gaat:

- Heb ik het gevraagde **begrip** genoemd en uitgelegd?
- Heb ik verwezen naar de **casus/tekst**?
- Staat er een **argument** (want/omdat) in mijn zin?

Succes met de voorbereiding!

Bijlage 6: Praktische Opdracht – De Filosofische Rechtbank

Vorm: Dialectische zitting (2 tegen 2)

Tijdsduur: 40 minuten per zitting

1. Inleiding: Waarheidsvinding door Wrijving

In deze opdracht plaatsen we twee visies tegenover elkaar – voor en tegen een stelling. Het doel is niet om te 'winnen' zoals in een debatwedstrijd, maar om via een botsing van argumenten tot een dieper inzicht te komen.

Jullie taak is tweeledig. Enerzijds verdedig je eigen positie krachtig; zonder stevige verdediging is er geen echte test. Anderzijds sta je open voor goede argumenten en kritische vragen. Het einddoel is een *synthese*: een slotconclusie die sterker is dan waarmee je begon, *omdat* de kritiek van de tegenpartij erin verwerkt is. Streef hierbij naa *antifragiliteit*: het vermogen om chaos en tegenspraak niet uit de weg te gaan, maar te gebruiken als brandstof om je eigen inzicht te verbeteren.

2. Het Draaiboek (40 minuten)

Fase	Tijd	Actie
1. Opening	4 min	Publiek krijgt juryformulieren. De voorzitter (docent) opent de rechtbank.
2. De Posities	4 min	These & Antithese Beide teams (2 min. p.p.) presenteren hun startpositie. Zet je argumenten stevig neer. Neem het publiek goed mee in een helder en overtuigend betoog.
3. Het Onderzoek	8 min	Het Socratische kruisverhoor De teams bevragen elkaar, elk vier minuten lang. Eerst bevragen de voorstanders de tegenstanders, dan andersom. <i>Doel:</i> Test de fundering van de ander. Waar zitten de scheuren? Vraag door naar definities en aannames.
4. Juryverhoor	6 min	De klas stelt vragen. Je mag doorvragen, maar het moet geen discussie worden.
5. Het Beraad	4 min	Bepaal welk kritiekpunt van de tegenpartij/de zaal hout snijdt en hoe je dit integreert. Formuleer je synthese. (Jury vult ondertussen formulier in.)
6. De Synthese	4 min	Het Slotwoord Beide teams formuleren hun eindconclusie (2 min. p.p.). Je bent <i>verplicht</i> om het sterkste tegenargument te benoemen en te integreren in je nieuwe conclusie.
7. De	5	Het Oordeel. Het publiek stemt op basis van hun formulier: wie heeft de meeste

Fase	Tijd	Actie
Stemming	min	'waarheid' gesproken?
Afronding	5 min	Feedback en afsluiting

3. Beoordelingsrubriek

Je wordt per persoon beoordeeld op drie competenties. Het cijfer is een gewogen oordeel.

A. Filosofische Inhoud (Logos)

Hoe sterk en helder is de argumentatie en de beheersing van de stof?

Score	Omschrijving
Onvoldoende (4,5)	Argumenten zijn zwak, feitelijk onjuist of louter gebaseerd op mening. Filosofische begrippen worden verkeerd gebruikt. Niet goed te volgen.
Voldoende (6,0)	De redenering is logisch geldig. Relevante theorieën uit het boek worden correct genoemd en toegepast.
Goed (7,5)	Argumentatie is deugdelijk en robuust. De theorie wordt functioneel ingezet om de casus te verhelderen.
Excellent (9,0)	De leerling toont meesterschap. Theorieën worden creatief en trefzeker toegepast op onverwachte wendingen. Er is sprake van originele denkkraft. Het betoog is helder voor niet-ingewijde toehoorders.

B. Onderzoekende Houding & Samenwerking (Ethos)

Hoe is de kwaliteit van de dialoog en de balans in het team?

Score	Omschrijving
Onvoldoende (4,5)	Luistert slecht (wacht op beurt). Valt de persoon aan i.p.v. het argument. Stelt geen vragen. Of: Laat de partner al het werk doen.
Voldoende (6,0)	Luistert respectvol. Stelt verhelderende vragen. Er is sprake van een redelijke taakverdeling binnen het duo.
Goed (7,5)	Luistert analytisch. De vragen zijn kritisch en leggen inconsistenties bloot. Het duo vult elkaar naadloos aan.
Excellent (9,0)	Socratische houding. De vragen pellen de ui af: de leerling legt de fundamentele aannames van de tegenpartij bloot. De samenwerking is synergetisch: 1+1=3.

C. Intellectuele Moed & Synthese

Hoe gaat het team om met kritiek en hoe wordt dit vertaald naar een eindconclusie?

Score	Omschrijving
Onvoldoende (4,5)	Statisch. Er is geen ontwikkeling zichtbaar. Ofwel het team graaft zich in en herhaalt het openingspleidooi (dogmatisch), ofwel het team geeft de eigen kernpositie direct op (zwak).
Voldoende (6,0)	Erkenning zonder Gevolg. Het team geeft beleefd toe dat de tegenpartij een punt heeft, maar doet daar inhoudelijk weinig mee. Het slotwoord is een samenvatting in plaats van een integratie.
Goed (7,5)	Succesvolle Nuancering. De balans is gevonden. Het team erkent expliciet het sterke punt van de ander <i>zonder</i> de eigen kernpositie te verliezen. De eindconclusie is zichtbaar aangepast.
Excellent (9,0)	Antifragiele Synthese. De kritiek wordt gebruikt als brandstof. Het team gebruikt het inzicht van de tegenpartij om de eigen positie niet alleen aan te passen, maar <i>sterker</i> en <i>completer</i> te maken. De eindconclusie overstijgt de oorspronkelijke tegenstelling.

4. Mogelijke Stellingen:

Rechtbank 1 (Week 3): Klassieke Oudheid vs. Moderne Emotie

- **Stelling:** "Voor een gelukkig leven is het noodzakelijk dat je je emoties en verlangens beheerst en volgens de rede leeft."
  - **Voor:** Plato/Stoïcisme (De wagenmenner moet de wilde paarden temmen; emoties leiden af van het Goede en maken ons slaaf van het lichaam).
  - **Tegen:** Romantiek/Moderne Psychologie (Emoties onderdrukken maakt ziek; passie en gevoel zijn juist de brandstof voor een authentiek en rijk leven).

Rechtbank 2 (Week 4): Teleologie vs. Existentialisme

- **Stelling:** "Alleen als je leven in het teken staat van een hoger doel, kun je een gelukkig leven leiden."
  - **Voor:** Monotheïsme/Aristoteles (Het leven is een opdracht/telos; zonder God of een objectief doel is het bestaan zinloos en leeg).
  - **Tegen:** Atheïsme/Existentialisme (Er is geen 'hoger' doel of plan; wachten op een bestemming is passief. Wij moeten *zelf* zin creëren).

Rechtbank 3 (Week 5): Romantiek vs. Moderniteit

- **Stelling:** "Het leven in de moderne samenleving is onnatuurlijk en vervreemdt ons van ons diepere gevoelsleven."
  - **Voor:** Rousseau (Terug naar natuur, *amour de soi*, gevoel is leidend).
  - **Tegen:** Verlichting/Modernisme (Cultuur brengt vooruitgang, comfort, veiligheid).

Rechtbank 4 (Week 6): Existentialisme vs. Determinisme (HET DRIEMANSCHAP)

- **Stelling:** *"Je bent 100% verantwoordelijk voor je eigen leven, ongeacht je omstandigheden."*
  - Voor: Sartre (Existentie gaat vooraf aan essentie, smoesjes zijn *mauvaise foi*).
  - Tegen (Driemanschap!): Facticiteit & Determinisme. Dit team kan de aanval verdelen over drie fronten:
    1. De **Bioloog**: "Je genen bepalen je gedrag."
    2. De **Socioloog**: "Je armoede/opvoeding bepaalt je kansen."
    3. De **Psycholoog (Freud)**: "Je onbewuste trauma's sturen je aan."

Rechtbank 5 (Week 7): Bewustzijn & AI (Finale!)

- **Stelling:** *"Een robot die in gedrag niet te onderscheiden is van een mens, verdient dezelfde rechten als een mens."*
  - Voor: Dennett/Functionalisme (Als het zich gedraagt als pijn, *is* het pijn; er is geen magische 'binnenkant').
  - Tegen: Nagel/Chalmers (Gedrag is geen bewijs; zonder subjectieve ervaring (*qualia*) is de robot een zombie en verdient hij geen rechten).

5. Leidraad voor de voorbereiding (Stappenplan)

Een briljant inzicht ontstaat zelden ter plekke; het is het resultaat van grondig voorwerk. Volg deze vier stappen om beslagen ten ijs te komen.

Stap 1: De Diepte in (Oriëntatie)

- Lees en markeer: Bestudeer de relevante hoofdstukken. Zorg dat je de filosofen niet alleen kunt noemen, maar hun denkwijze echt begrijpt.
- Conceptuele analyse: Wat betekenen de kernwoorden in de stelling precies? (Bijv. 'Vrijheid': bedoel je keuzevrijheid of vrijheid van dwang?). Definieer dit scherp.

Stap 2: De Argumentatie (Logos)

- Bouw je vesting: Formuleer samen drie kernargumenten. Gebruik de logische structuur waarbij je conclusie op logische wijze uit premissen laat volgen.
- Steelmanning: Doe niet aan 'Strawmanning' (het verdraaien van de tegenstander), maar aan Steelmanning. Bedenk vooraf: *"Wat is het allersterkste, gevaarlijkste argument dat de tegenpartij kan inbrengen?"*
  - Actie: Bereid hier alvast een antwoord op voor. Als je weet waar je kwetsbaar bent, kun je de kritiek straks beter integreren.

Stap 3: De Strategie van de Synthese

Je kunt je slotwoord niet thuis schrijven (want je weet niet wat er gezegd gaat worden), maar je kunt wel de structuur voorbereiden.

- Bedenk vast: *"Op welk punt kunnen we de tegenstander waarschijnlijk gelijk geven zonder onze eigen stelling te verliezen?"*

- Maak een 'Als-Dan' plan: *"Als zij beginnen over determinisme, dan geven wij toe dat genen invloed hebben, maar nuanceren we dat met..."*

Stap 4: De Oefening (De puntjes op de i)

Filosoferen is ook een ambacht. Oefen de uitvoering.

- Timing: Oefen je openingspleidooi hardop met een stopwatch. Je hebt exact 2 minuten. Alles wat je daarna zegt, hoort niemand meer.
- Spiekbriefje: Schrijf geen volzinnen uit (dan ga je voorlezen en haakt iedereen af). Maak een spiekbriefje met kernwoorden en namen van filosofen.
- Rolverdeling: Zorg voor balans.
  - *De Ping-Pong Regel*: Spreek af dat jullie elkaar afwisselen bij het beantwoorden van vragen.
  - *Noodsignaal*: Spreek een discreet teken af voor als je vastloopt, zodat je partner het soepel kan overnemen.

Succes met het onderzoek!

6 Juryformulier

Dit formulier vult een jurylid in tijdens de zitting. Jouw stem bepaalt wie de 'waarheid' het dichtst benaderd heeft.

Naam Jurylid:	Stelling: .....
Fase 1: De Argumenten Noteer van beide teams één sterk filosofisch punt.	Voorstanders: .... Tegenstanders: ....
Fase 2: De Kritiek Welke vraag legde de vinger op de zere plek?	Grootste beproeving voor Voorstanders: .... Grootste beproeving voor Tegenstanders: ....
Fase 3: De Synthese Welk team heeft de kritiek het beste en eerlijkste verwerkt in hun slotwoord en hun visie tot een hoger plan gebracht?	☐ Voorstanders ☐ Tegenstanders <i>Onderbouwing</i> ....
Eindoordeel Wie heeft het meest 'waarheid' gesproken? (<i>Niet: wie kon het mooist praten</i>)	DE WINNAAR IS: ☐ Voorstanders ☐ Tegenstanders

Peer-Feedback Formulier (Schaduw-Jury)

Jouw Taak: Jij bent de coach/beoordelaar van één specifieke deelnemer. Houd je ogen 40 minuten lang op jouw persoon gericht. Wees eerlijk en kritisch; daar leert je klasgenoot het meeste van.

Naam Jurylid: _____ **Naam Deelnemer die je beoordeelt:** _____

Criterium 1: Inhoud & Argumentatie (Logos) *Was het verhaal logisch, filosofisch en te volgen?*

- ☐ O (Onvoldoende): Argumenten waren zwak, onduidelijk of niet gebaseerd op de theorie.
- ☐ V (Voldoende): Argumenten klopten logisch en de theorie uit het boek werd genoemd.
- ☐ G (Goed): Sterke argumenten, goed gebruik van begrippen, geen speld tussen te krijgen.
- ☐ E (Excellent): Briljant. Paste de theorie creatief toe op nieuwe voorbeelden. Ik heb iets nieuws geleerd.

Toelichting:.....
.....

Criterium 2: Houding & Samenwerking (Ethos) *Hoe gedroeg de persoon zich in het gesprek?*

- ☐ O: Luisterde niet, viel in de rede, of liet de partner al het werk doen.
- ☐ V: Was beleefd, liet de ander uitpraten en deed redelijk mee.
- ☐ G: Luisterde actief (knikken, notities maken), stelde scherpe vragen en werkte goed samen.
- ☐ E: Socratische houding. Hielp het gesprek naar een hoger niveau. Perfecte chemie met partner.

Toelichting:.....
.....

Criterium 3: Moed & Synthese - *Durfde deze persoon zijn/haar mening aan te passen?*

- ☐ O: Bleef koppig bij het eigen standpunt (dogmatisch) OF gaf meteen alles op (zwak).
- ☐ V: Gaf netjes toe dat de tegenpartij een punt had, maar deed er verder weinig mee.
- ☐ G: Erkende een sterk punt van de ander en paste de eigen conclusie daarop aan.
- ☐ E: Antifragiel. Gebruikte de kritiek van de ander om de eigen positie *sterker* en *slimmer* te maken in het slotwoord.

Toelichting:.....
.....
.....

Tip voor de volgende keer:

.....
.....